

Ян Фітцке – дослідник минулого Волинської землі

Острозька земля була заселена у сиву давнину, і тому не дивно, що вивчення її історії займалось багато вчених (О. Цинкаловський, І. Свешніков, Б. Прищепа, В. Самолук, О. Позіховський, Г. Охріменко тощо). Одним із найвідоміших дослідників і краєзнавців Волині та Волинського Полісся 30-х років ХХ ст. був Ян Фітцке (1909-1940).

Ян Юзеф Фітцке народився 12 січня 1909 року в Гдові, Мисленіцького повіту Краківського воєводства. Ще навчаючись у гімназії, Ян Фітцке часто бував у Археологічному музеї Польської академії в Кракові, зацікавився пам'ятками минулого, археологією, вже тоді брав участь у розкопках в Сандомирському повіті. У 1930 році став членом Польського археологічного товариства та співробітником двох його видань: “Огляд археологічний” і “З глибини віків”. У 1929-1933 рр., навчаючись у Ягеллонському університеті (Краків), пише магістерську працю “Неоліт у краківських печерах”. Після закінчення навчання Ян Фітцке спочатку працює в Лодзі, потім у Кракові. Він брав активну участь в археологічних розкопках у багатьох регіонах Польщі, набуваючи практичного досвіду і ґрунтовної підготовки, багато друкувався. У 1933-1934 рр. працював в Етнографічному музеї міста Лодзь, в 1935 році – в закладі археології Краківського університету.

З серпня 1936 р. Ян Фітцке почав працювати археологом у Волинському музеї м. Луцька, а з початку 1937 р. став його головним хранителем. Протягом 1936-1939 рр. молодий археолог проводив регулярні розкопки на значній території Волинського воєводства. Результатом роботи Яна Фітцке у Луцьку був звіт діяльності Волинського Товариства Приятелів Наук (ВТПН) за 1935-1937 рр., що зберігся до нашого часу і в якому подаються маршрути археологічних експедицій.

Активну участь брав Ян Фітцке і в роботі Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини. Це Товариство було зареєстроване в 1927 році та поширювало свою діяльність на Волинське воєводство [Кінд-Войтюк, 2008, с. 22-23]. У 1933 році Товариство увійшло до складу Польського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками минулого, яке діяло із 1906 року у Варшаві. В 30-х рр. Польське товариство стало загальнопольською організацією у справі охорони культурної спадщини [Кінд-Войтюк, 2008, с. 23].

Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини займалось активною науково-дослідницькою та краєзнавчою роботою. Воно проводило інвентаризацію і фотографування історичних пам'яток,

охороняло давні споруди і пам'ятники, які мали історичне, археологічне чи мистецьке значення. Товариство організувало краєзнавчі виставки, експедиції і екскурсії, для своїх членів і громадськості проводило популярні лекції про Волинь, засновувало бібліотеки, видавало власний часопис, публікувало в пресі звіти про діяльність товариства і статті про охорону старовини, засновувало туристичні бази, утримувало інформаційні бюро, співпрацювало з іншими польськими та закордонними товариствами, близькими з ним за діяльністю [Кінд-Войтюк, 2008, с. 23].

Осередки Товариства працювали в таких містах, як Острог, Рівне, Володимир-Волинський, Дубно, Сарни, Костопіль, Ковель та ін. При відділенні Товариства на основі статуту і під керівництвом одного з членів місцевого правління функціонували молодіжні відділення [Кінд-Войтюк, 2008, с. 23].

Я. Фітцке із Ю. Нечем – директором Луцької публічної бібліотеки у 1930-х роках – брав участь у впорядкуванні колекцій музею князів Острозьких, що був переданий у 1938 р. під опіку місцевого відділу Польського Краєзнавчого Товариства. Я. Фітцке сприяв становленню регіональних музеїв в Дубно та Крем'янци, писав про своє бачення і перспективи розвитку музеїв в нашому краї у місцевій пресі.

Привертає увагу науковців у наші дні стаття Я. Фітцке з нумізматички “Скарби історичних монет у музеї Волинською Товариства приятелів наук у Луцьку”. У ній проаналізовано діяльність Волинського товариства приятелів наук по виявленню та збереженню скарбів монет різних історичних епох [Jan Fitzke, Scarby monet...1938].

Одним із напрямків роботи Музею Волинського товариства приятелів наук в Луцьку було вивчення біографічних даних відомих польських краєзнавців. Цікавими є відомості про Ю. І. Крашевського [Ziemia Wołyńska. – 1939. – №5].

В травні 1939 р. Ян Фітцке разом з З. Ревським та Ю. Нечем викладав на курсах екскурсодів по Луцьку. Приблизно в цей же час молодий науковець закінчив свою докторську дисертацію “Краківська група культури шнурової кераміки”, яка так і залишається в рукописі. На жаль, науковець її не захистив, оскільки розпочалася Друга світова війна.

У серпні 1939 року був він мобілізований як підпоручик 4-го полку підгалянських стрільців. Після 17 вересня був полонений Червоною армією, після чого опинився в Козельську. Загинув у Катині в квітні 1940 року [Бломбергова...2005, с. 21-22].

Ян Фітцке залишив після себе на Волині багато цінних наукових досліджень. Зібраний археологічний матеріал ще недостатньо вивчений, і до нього не раз зверталися і будуть звертатися археологи та краєзнавці. Основним нашим завданням є ознайомлення із археологічною спадщиною вченого та визначення її ролі для історичної науки. Важливим джерелом для вивчення даного питання є «Звіт про археологічні та наукові роботи за 1935-1937рр.», публікації Яна Фітцке у тогочасній пресі та книга Григорія Охріменка «Археологічна спадщина Яна Фітцке».

Найбільш відомі дослідження і знахідки були зроблені у Луцьку (район Красне та Гнідава), де досліджувалися поселення культури лінійно-стрічкової кераміки [Jan Fitzke, 2009, s. 115-116.]; смт Торчині - могильник стжижовської культури епохи бронзи [Jan Fitzke Smentarzynsko kultury... 1975, s. 53-62]; с. Піддубцях – розкопано кургани, де знайдені тілопокладні поховання з предметами побуту, прикрасами і зброєю X-XII ст. [Jan Fitzke, 2009, s. 142-153].

У 1936 р. здійснив археологічні експедиції у Кульчин, Жидичин (нині Ківерцівський район), Коршів (Луцький район), Маркостав (Володимир-Волинський район), Дерев'яне (Костопільський район Рівненської області) [Охріменко, 2005, с.112-116].

В 1937 або 1938 рр. проводилися ним розкопки на південь від с. Берестяни (тепер Ківерцівського р-ну Волинської області) давньоруських курганів. Близько них, в урочищі Сермень, Г. Охріменком виявлено ще одну групу насипів того часу, вивченням яких займалася В. Гупало, відома дослідниця зі Львова. За словами Я. Фітцке, розкопувані ним кургани “невеликих розмірів, ховали в собі поодинокі скелети, покладені у витягнутій позиції, при них знайдені окремі срібні персні та колти, один з них датується XI-XII століттями” [Охріменко, Дмитрук, Златогорський. Ян Фітцке... 2005, с. 13]. Від інших захоронень залишилися рештки дубових трун та цвяхи. Окремі захоронення були спалені за язичницьким звичаєм. Тобто, приблизно на межі XI-XII століть, через 100 років після прийняття християнства, на Волинському Поліссі спостерігається перехід до християнського звичаю поховань – тілопокладання в трунах.

Подібні результати одержано під час досліджень 36 давньоруських курганів (восени 1937 р.) неподалік с. Піддубці, а також на Поліссі, ініційованих Комісією антропології та праісторії Польської Академії наук разом з Волинським товариством приятелів наук у Луцьку. Тут в урочищі

Вільгорше вивчалися курганні насипи, що мали висоту 0,4-1 м та 4-10 м та були розташовані близько один від одного. В центральній частині могильника під насипами знаходились одиночні покладальні захоронення, витягнуті по лінії захід-схід. У курганах № 6 та 8 лежало поряд по трое покійників, а в № 14 та 15 – по двох. Руки покійників переважно були витягнуті вздовж тіла, лише в кургані № 4 ліва рука лежала на тазові, а права була піднесена до обличчя. У курганах № 2 та 21 тіла покладались у дубові труни, збиті великими цвяхами з плоскими головками. Бідний супроводжуючий інвентар складався з посуду, виготовленого на гончарному крузі, прясла (курган № 17), срібного персня з крученого дроту (№ 27), з двох скроневих кілець (№ 4), та по одному з курганів № 15 та 25). Ці поховання, на думку Я. Фітцке, належали дреговичам. Цікаво, що кілька чоловічих кістяків, викопаних у Піддубцях, мали довжину 1,8 м [Jan Fitzke, 2009, s. 142-153].

Крім цих розкопок, у 1936 та 1937 роках проводилися розвідки біля с. Буян, Линева, Білостока, Несвіча, міст Рожище, Торчин, Горохів, Луцьк, під час яких виявлялися кургани, городища, окремі речі [Охріменко, 2005, с. 12-116].

В селі Вільгір розкопувався курган культури шнурової кераміки, а в селі Колосниках (Рівненщина) – захоронення IV ст. н. е. Крім того, досліджувалися два кургани бронзового віку в Боратині та Шепелі. В першому з них знайдено “чотири, парами покладені, ногами один до одного, скорчені скелети дорослих осіб, біля яких знаходились різноманітні бронзові оздобы” [Jan Fitzke, 2009, s.130-131].

В місцевій пресі та столичних фахових виданнях з’являлись публікації Я. Фітцке про археологічні розкопки на Волині, зокрема “Археологічні дослідження у Городку Луцького повіту” (1937), “Польові археологічні дослідження під Торчином на Волині” (1937); статті з описами музейних колекцій: “Нумізматичне зібрання музею ВТПН у Луцьку” (1936), “Багата збірка кахлів у музеї ВТПН у Луцьку” (1937), “Про декілька зразків давньої зброї із зібрання музею ВТПН у Луцьку” (1937) тощо. У “Літературно-науковому кур’єрі” за 1938р. №18 Ян Фітцке надрукував статтю про розкопки в Луцьку, біля цегельні Глікліха. Там археологом виявлено житла-землянки культури лінійно-стрічкової кераміки, бронзового віку та давньоруського часу [Jan Fitzke, 2009, s.129].

Найбільш цікаві експонати були представлені в експозиційних залах. І нині в експозиції Волинського краєзнавчого музею значне місце посідають знахідки із смт Торчин, с. Баєва (тепер Луцький район), м. Луцька, зроблені ще під час експедицій Я. Фітцке та З. Леського, а сталевий меч XV ст. з Луцька, який, на думку Я. Фітцке, пов’язаний з історичним

з'їздом європейських монархів у місті в 1429 році, разом з перначем та кож і сьогодні представлені у залах середньовічної історії Волині.

Оцінюючи внесок довоєнних дослідників Північно-Західної Волині у порівнянні з післявоєнним та сучасним етапом, треба чітко відзначити значне накопичення матеріалів у першому випадку, а також включення їх в науковий обіг. В радянський період проводилися розкопки на великих площах, кваліфіковано інтерпретувалися одержані матеріали (Н. Смішко, Ю. Захарук, І. Свешніков, В. Конопля, Д. Козак), хоча загальний стан вивчення праісторії цього краю різних культур та епох є неоднаковим.

Відзначаючи доробок польських та українських археологів, аматорів у 20-30 рр., варто згадати, що більшість отриманих ними матеріалів потрапляла до Державного музею Археологічного у Варшаві (Państwowy Muzeum Archeologiczny – PMA), де зберігаються і до сьогодні. Знахідки періоду бронзи та заліза описані у нещодавно виданій книзі Терези Венгжинович [Teresa Węgrzynowicz. “Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, PMA, Warszawa 2001, 123 s.].

Підсумовуючи вище написане, ми можемо зробити висновок, що значний внесок у вивчення давньої історії Волині належить польським археологам 20-30-х рр. ХХ ст. Провідне місце серед них належить Яну Фітцке. Протягом свого короткого життя він провів значну кількість розкопок у Волинському воєводстві, дослідив маловідомі сторінки історії Волині, сприяв розвитку музейної справи.

Особлива роль Я. Фітцке належить в організації та проведенні археологічних робіт, діяльність якого була тісно пов'язана з м. Луцьком, музеєм землі Волинської, Товариством приятелів наук. Предметом його наукових інтересів були культури лінійно-стрічкової кераміки (Луцьк-Гнідава, Луцьк-Красне), волино-люблінської (Сьомаки, Амбуків, Городок), кулястих амфор (Кутянка), стжижовської (Торчин, Усичі), східно-тшинецької (Черськ), залізного віку, давньоруського часу (Луцьк-Красне, Замок Любарта, Любомль, Піддубці, Берестяне та ін). Він був першим керівником значного музею на Волині. Зібрані ним і його колегами речі зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею, прикрашають його експозицію.

Завдяки Яну Фітцке було не лише врятовано тисячі предметів давнини, а й відкрито, описано, досліджено сотні пам'яток.

Археологічні пам'ятки(поселення, могильники, городища) є важливим джерелом вивчення історії рідного краю. Останнім часом, на природу все більше впливають сучасні технічні засоби. Дуже часто під дією «антропогенних факторів» руйнується велика кількість пам'яток. Найбільші руйнування помітні на Поліссі. Зокрема, в урочищі Семенова Гора

біля Старої Вижівки (Волинська обл.) на місці давнього поселення почали вибирати пісок на будівництво. Завдяки Григорію Охріменку дана археологічна пам'ятка була врятована від остаточного знищення.

Ми повинні продовжувати справу відомих краєзнавців, зокрема, Яна Фітцке, по вивченню та збереженню давніх пам'яток.

Література

1. Бломбергова М. М. Ян Юзеф Фітцке – дослідник землі Лодзької, страчений у Катині / Охріменко Г. В. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 19-22.

2. Наталя Кінд-Войтюк. Наукові Товариства Другої Речі Посполитої у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921-1939рр.) // Краєзнавство. – 2008. – №1-4. – С. 22-27.

3. Охріменко Г. В. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 488с.

4. Охріменко Г., Дмитрук В., Златогорський О. Яна Фітцке – дослідник минавшини Волині / Охріменко Г. В. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 9-14.

5. Drewko M. Sprawozdanie z czynności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na okręg Lubelski, za rok 1926 // Wiadomości Archeologiczne. – t. X (1929). – S. 184.

6. Jan Fitzke. Archeolog, badacz przeszłości Wołynia, muzeolog z Wołynia. 1936-1939. – Biały Dunajec-Ostróg, 2009-308 s.

7. Fitzke J. Scarby monet historycznych Muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. – Łuck, 1938.

8. Fitzke J. Cmentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczyni pod Łuckiem na Wołyniu // Wiadomości Archeologiczne. – 1975. – T. 40. – №1. – S. 53-62.

9. Fleszarowa R. D. Wykopiska archeologiczne w Grodku na Wołyniu // Ziemia. – 1936. – S. 298-299.

10. Gardawski A. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce // Materiały Starożytne. – t. V. (1959). – S. 41.

11. Hoffman J. Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na obszar województwa Wołyńskiego, za lata 1924-1925 // Wiadomości Archeologiczne. – t. X (1935). – S. 299-304.

12. Kostrzewski J. Młodsza epoka kamienia w Polsce // Wiadomości Archeologiczne. – t. IX (1924-1925). – S. 281.

13. Leńczyk G. Dwa sprawozdania z wakacyjnych wycieczek na Wołyń i pow. Sieradzkim // Sprawozdania z czynności i posiedzeń P.A.U. – 1937. – №8. – S. 227-229.

14. Ossowski G. Przyczynek do wiadomości o grotach krzemiennych znajdujących na Ziemiach Polski // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. – t. X(1986). – S. 15.

15. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce i na Wołyniu // Sprawozdania z czynności i posiedzeń P.A.U. – 1937. – №8. – S. 226-227.

16. Ziemia Wołyńska. – 1939. – №5